

XIX. YÜZYIL SONLARINDA ÇARŞAMBA'DA KURAKLIK*

*Mucize ÜNLÜ***

ÖZ

Canik sancağının önemli kazalarından biri olan Çarşamba tarım ürünleri ve özellikle de hububat açısından Samsun için büyük önem taşımaktadır. Anadolu'da muhtelif tarihlerde görülen kuraklık ve kıtlık vakaları tarımsal üretim açısından ön plâna çıkmış olan Çarşamba kazasını da etkilemiş ve bölge halkı sıkıntılı günler yaşamıştır. Bu çalışmada XIX. yüzyılın son çeyreğinde görülen kuraklık vakalarının Çarşamba ve çevresine etkileri ele alınmış ve bölge halkının bu süreçten en az etkilenmeleri için mahallî idareler ve hükümetin sarf ettiği çaba tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Çarşamba, Canik sancağı, kuraklık, kıtlık, hububat

DROUGHT IN ÇARŞAMBA IN THE LATE 19th CENTURY

ABSTRACT

Çarşamba, one of the major kazas in the Canik Sanjak, has been of great importance to Samsun with its agricultural products, particularly with its cereals. Drought and famine, having occurred various times in Anatholia, also appeared in Çarşamba, a remarkable agricultural town, and troubled the people in the region, causing many problems. This paper attempts to explore the impact of the drought on Çarşamba and its surroundings, and deals with the measurements taken by the local administration and the government.

Keywords: Çarşamba, sanjak Canik, drought, failure, cereals

* Bu çalışma 16-18 Nisan 2010 tarihlerinde yapılan Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil ve Çarşamba Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Yrd.Doç.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, SAMSUN,

XIX. yüzyıl sonlarında Trabzon vilayetine bağlı Canik sancağının önemli kazalarından biri olan Çarşamba geniş ve verimli bir araziye sahip olup ürünlerinin bolluğu ve çeşitliliği bakımından kaynakların ifadesiyle Samsun'un adeta kileri durumundadır. Kazada mısır, arpa, tütün, buğday, yulaf, çavdar, fasulye, kendir, ipek, pirinç, keten, keten tohumu gibi ürünlerin yanı sıra çeşitli meyve ve sebzeler yetişir.¹ En fazla yetişen ürün mısırdır ve önemli bir bölümü de ihraç edilir.² Mısırın yanı sıra çavdar, fasulye ve keten tohumu en çok ihraç edilen ürünler arasında yer almaktadır.³

Hububat üretimi bakımından önemli bir yere sahip olan Çarşamba kazası Anadolu'da birçok kez görülen kuraklık ve sonrasında yaşanan kıtlıklardan etkilenmiştir. Örneğin 1846 ve 1874 yıllarında Anadolu'da görülen kuraklığın etkisi, kuraklık sahasının kuzeyinde bulunan Canik sancağında da hissedilmiş, Çarşamba, Terme ve Ünye kazalarında bazı önlemler almak gerekmiştir.⁴ Özellikle yüzyılın son döneminde görülen kuraklık olayları kaza halkı için önemli olan mısırın üretimini olumsuz etkilemiştir. Mısır konusunda yaşanan kıtlık kaza halkına sıkıntılı günler yaşatmıştır. Kaza idarecileri, Canik sancağı ve Trabzon vilayeti yöneticileri ile birlikte Bâb-ı âli'nin desteğiyle sorunu aşmaya çalışmışlardır.

1887 yılında görülen kuraklıktan Çarşamba kazasının bazı köyleri ile Fatsa kazası ve merkez sancakta bir kısım mahaller etkilenmiş ve bu bölgeler halkı o yıl ürün alamamışlardır. Vilayet yöneticileri hükümete, zikredilen bölgelerdeki ziraatçılara 35 bin keyl (1.660.190 kg.) mısırın dağıtılmasını teklif etmişlerdir. Hükümet başvuruyu değerlendirmiş ve Maliye Nezareti'ne gereğinin yapılmasını bildirmiştir.⁵ Söz konusu yazının yazım tarihinden 20 gün sonra Martıl, Kikitoğlu, Dünlek, Ratse, Tekfur ve Kabaceviz muhtarları Mabeyn Başkitabeti'ne yeni bir telgraf çekmişlerdir. Sözü edilen telgrafta o yıl herhangi bir ürün elde edemediklerinden sefalet içerisinde olduklarını, durumu mutasarrıflık ve vilayet makamlarına arz etmelerine rağmen henüz bir cevap alamadıklarını belirterek mağduriyetlerinin giderilmesi için padişahın

1 *Trabzon Vilayet Salnamesi*, Hicri 1305, s. 286-288.

2 *Trabzon Vilayet Salnamesi*, Hicri 1322, s. 165-166.

3 "Çarşamba", *Kâmûsü'l-Alâm*, III, İstanbul 1308, s. 1887-1888.

4 Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları (1800-1880)*, İstanbul 2010, s. 148, 351.

5 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.)*, Nr. 1468/71, (21 Rebiülevvel 1305/ 6 Aralık 1887).

adaletine sığındıklarını ifade etmişlerdir.⁶ Bu konudaki başvuruların devam etmesi üzerine hükümet meseleyi tekrar ele almış ve konunun önemine binaen talep edilen 35 bin keyl (1.660.190 kg.) mısırın menafî ve belediye sandıklarından karşılığı ileride tahsil edilmek üzere veya hibe yöntemiyle verilmesi kararlaştırılmıştır. Talep doğrultusunda irade çıkmıştır.⁷

İleri tarihli yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla söz konusu iradeye rağmen talep edilen mısırın tamamı verilmemiştir. Nitekim Canik mutasarrıflığı bir süre sonra Bâb-ı âli'ye sunduğu arz tezkiresinde daha önce dağıtımına izin verilen 20 bin kile (948.680 kg.) mısırın yalnız Çarşamba kazasına hasredilmesini isteyerek Fatsa kazası ile Samsun merkez kaza ve köylerine 30 bin kile (1.423.020 kg.) mısırın ayrıyeten verilmesini talep etmiştir. Ancak Bâb-ı âli'nin yaptırdığı tahkikatın sonucuna göre Çarşamba kazası hariç sancağın aşar geliri önceki yıla oranla artmış, mevcut hububatın sancak sınırları dışına çıkarılması da yasaklanmış, açlıktan sancak dâhilinde ölen olmamış, telgraf çekenler konuyu abartmışlardı. Dolayısıyla bir kez daha Canik'e dışarıdan hububat sevkine gerek yoktu.⁸

Mutasarrıflık merkezle aynı düşüncede değildir. Sancak idaresine göre aşar geliri artmakla birlikte ihtiyacı karşılayacak miktarda değildi. Üstelik mutasarrıflığın iddiasına göre Fatsa ve Samsun'da açlık veya sağlığa zararlı yiyecekler tüketmek sebebiyle ölüm vakalarına tesadüf edilmiş, hayatta kalmayı başaranlar ise hükümet konağına hücum etmişlerdi. Fazladan talep edilen hububatın o yılın ağnam vergisinden uygun miktarın karşılık gösterilmesi suretiyle acilen istenilen noktaya nakledilmesi talep edilmiştir. Trabzon vilayet idarecileri de mutasarrıflıkla aynı fikirde olup sancağın üretim potansiyeli, aşarının o yıl artması ve bölgeden dışarıya hububat çıkıyor olmasının beyan edilen ihtiyacın karşılanmasını engellemeyeceğini düşünmekteydiler. Neticede bölge halkına bir miktar daha mısır dağıtılarak sıkıntılarının giderilmesi yoluna gidilmiştir.⁹ Bu çerçevede Canik livası için 10 bin keyl (474.340 kg.) mısırın daha sarfına dair irade çıkmıştır.¹⁰ Yani fazladan talep edilen mısırın tamamı olmasa da üçte biri dağıtılarak bölgedeki sıkıntının

6 BOA, *Yıldız Arşivi Perakende Umumi (Y.PRK.UM.)*, Nr. 10/93, (11 Kanun-ı evvel 1303/ 23 Aralık 1887).

7 BOA, *DH.MKT.*, Nr. 1474/ 26, (18 Rebiülahir 1305/ 2 Ocak 1888).

8 BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)*, Nr. 29/31, (14 Cemazilahir 1305/ 26 Şubat 1888); *DH.MKT.*, Nr. 1489/ 37, (13 Cemazilahir 1305/ 25 Şubat 1888).

9 BOA, *DH.MKT.*, Nr. 1473/ 91, 1491/ 19, (17 Cemazilahir 1305/ 1 Mart 1888).

10 BOA, *DH.MKT.*, Nr. 1491/ 89, (21 Şubat 1303/ 4 Mart 1888).

hafifletilmesine çalışılmıştır.

Canik mutasarrıflığı yaklaşık bir ay sonra merkeze yeni bir telgraf çekerek muhtaç oldukları tohumluk ve yemeklik için kendilerine o güne kadar 30 bin keyl (1.423.020 kg.) mısır verildiğini ancak bu miktarın yeterli gelmediğini bildirmiştir. Aynı telgrafta Çarşamba, Fatsa ve Samsun merkez kazalarında ihtiyaç sahiplerine yemeklik ve tohumluk olmak üzere 15 bin keyl (711.510 kg.) mısırın daha verilmesi talep edilmiştir. Mutasarrıflığın bu defaki talebi de olumlu karşılanmış ve talep edilen miktarda mısırın ihtiyaç sahiplerine dağıtılması için irade çıkmıştır.¹¹

Çarşamba ve çevresinde kuraklık sebebiyle hububat sıkıntısı yaşandığı dönemde liva yöneticileri bir taraftan hükümetten yardım alarak sıkıntıyı gidermeye çalışırken bir taraftan da bölgesel bazı tedbirler düşünmüşlerdir. Öncelikle Trabzon vilayetinden Çarşamba kazası mahsulleri kuraklıktan zarar gördüğünden mahallî ihtiyacın karşılanması için bir tedbir olmak üzere iki buçuk ay süreyle ilk etapta mısırın dışarıya ihracının yasaklanmasını talep etmişlerdir. Vilayet yönetimi bu tedbiri yerinde bularak merkeze iletmiştir. Hükümet konuyu değerlendirmiş ve belirtilen müddetle dışarıya mısır ihracının yasaklanmasının yerinde bir karar olduğu kanaatine varmıştır. Bunun için irade çıkmış, durumun gazetelerle ilânına ve sefaretlere bildirilmesine karar verilmiştir.¹²

Zahire ihracı yasağı klasik dönemden itibaren özellikle de Tanzimat'a kadar olan dönemde sıklıkla başvurulmuş bir uygulamaydı. Nitekim hububat üretimi ekonomisi tarıma dayalı toplumlar için çok önemlidir. Halkın temel gıda maddesi olmasının yanı sıra özellikle fetihçi devletler orduların iâşesi ve atlarının yiyeceği olarak arpa, buğday, saman gibi hububata şiddetle ihtiyaç duymaktaydılar. Dolayısıyla hububat ziraatını teşvik eden devlet kuraklık ve kıtlık zamanlarında herhangi bir darlığa meydan vermemek için çareyi ihracatı yasaklamakta bulmaktaydı.¹³ Nitekim 1839'da Konya'da, 1845'de Mısır'da ve 1873'de Canik'te tahıl ihracatı bu sebeplerle yasaklanmıştı.¹⁴

1888 yılı Nisanı'nda Trabzon vilayeti merkeze, Canik sancağına bağlı bütün kazalardan mısır ve arpanın nakil ve ihracının yasaklandığını bildirmiştir. Yani daha önce yasak Çarşamba kazası ve mısır ile sınırlı iken bu defa sancak geneline yayılmış ve arpa da yasak kapsamına alınmıştır. Trabzon vilayetinin bu uygulaması hükümetçe hoş karşılanmamıştır. Mevcut kaidelere

11 BOA, *İrade Dahiliye*, Nr. 1079/ 84669, (21 Şaban 1305/ 3 Mayıs 1888).

12 BOA, *DH.MKT.*, Nr. 1495/ 32, (8 Receb 1305/ 19 Mart 1888).

13 Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997, s. 140-141.

14 Erler, *age.*, s. 84, 252, 350.

göre mahallî mahsulâtın ihracının yasaklanmasını gerektiren zarurî bir durum ortaya çıkması halinde hükümete bildirilmesi ve verilecek karara göre hareket edilmesi gerekmektedir. Oysa Trabzon vilayeti bu kaideye uymamıştır. Üstelik bahar mevsimi geldiğinden Canik'e dışarıdan hububat nakletmek mümkün olabilecektir. Dolayısıyla getirilen yasağın ticareti sekteye uğratacağı ve halkın zararına olacağı düşünülmüştür. Bu durumda Trabzon vilayetine söz konusu kararın tasdik edilemeyeceği bildirilmiş ve mevcut yasağın hemen kaldırılması istenmiştir. Ayrıca Trabzon örneğinden hareketle bundan sonra yasak gerektiren ciddi bir sebep görülmesi halinde durumun merkeze iletilmesi ve verilecek cevaba göre muamele edilmesinin bütün vilayetlere ve müstakil mutasarrıflıklara hatırlatılması kararına varılmıştır.¹⁵

Hükümetin ihraç yasağı konusundaki yaklaşımı daha önce tecrübe edilmiş olmasına rağmen Trabzon vilayeti, 1891 yılı sonlarında hububat ihracının yasaklanması için tekrar başvuruda bulunmuştur. Bu defa Samsun'da un fiyatlarının yükselmesi gerekçe gösterilmiş ve vilayetin mısır mahsulünün mahallî ihtiyacı karşılamak için yeterli olmadığı ileri sürülerek Canik sancağında bazı yerlerden mısır ve buğday ihracının yasaklanması istenmiştir. Ancak hükümet bu konudaki kararlılığını sürdürmüş ve vilayetin bu defaki müracaatına da sıcak bakmamıştır. Nitekim ülkenin en fazla mahsul veren yerlerinden olan Sivas ve Diyarbakır bölgeleri hububatının iskelesi Samsun'dur. Üstelik sahilde veya sahile yakın olan yerlerde hububat sıkıntısı yaşanmayacağı düşünülmektedir. Bu durumda mahallî ticareti daraltmamak adına vilayetin ihraç yasağı talebinin desteklenemeyeceği yönünde karar çıkmıştır.¹⁶

Bölgeyi önemli ölçüde etkileyen bir diğer kuraklık 1895 yılında görülmüş ve bu defaki kuraklıkta da yine mısır mahsulü zarar görmüş, ürün alınamamıştır. Çarşamba, Ünye, Fatsa kazalarıyla Samsun merkez kazasında tütün ziraatına alışkın olmayan köyler halkı açlıkla yüz yüze gelmiş, guruplar halinde hükümete müracaat ederek yardım talebinde bulunmuşlardır. "Huda-yı nabit" otlarla beslendiklerini dile getiren halkın gerçekten yiyeceklerinin olmadığı vilayet idarecilerince de tespit edilerek merkeze iletilmiştir. Ayrıca daha önce olduğu gibi bölgeden telgraflar çekilerek kuraklıktan etkilenen yerler için toplam 80.675 İstanbul kilesi (3.826.737 kg.) mısıra ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir. Buradan kuraklığın yedi sekiz yıl önce aynı yörede

15 *BOA, DH.MKT.*, Nr. 1495/ 93, (8 Receb 1305/ 20 Mart 1888); *DH.MKT.*, Nr. 1503/ 76, (13 Şaban 1305/ 24 Nisan 1888); *MV.*, Nr. 30/ 45, (16 Receb 1305/ 28 Mart 1888).

16 *BOA, MV.*, Nr. 68/42, (26 Rebiülahir 1309/ 29 Kasım 1891).

yaşanan kuraklıktan daha etkili olduğu ve daha önce talep edilenden çok daha fazla mısıra ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Talep edilen mısırın kazalara dağılımı aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir.

Çarşamba kazası	- 33.142 kile (1.572.057 kg.)
Samsun merkez kaza	- 25.000 kile (1.185.850 kg.)
Ünye kazası	- 17.533 kile (831.660 kg.)
Fatsa kazası	- 5.000 kile (237.170 kg.)
Toplam	- 80.675 kile (3.826.737kg.)

Trabzon vilayeti İdare Meclisi'nin telgrafında talep edilen mısırın, kilesi 14 kuruşa kadar mahallinden satın alınabileceği ya da hükümet tarafından temin edilebileceği ifade edilmiştir. Buradan hareketle bedelleri ve masrafları bir sonraki yıl hasat mevsiminde nakden ödenmek üzere belirtilen miktardaki mısırın ihtiyaç sahibi halka dağıtılmak üzere İstanbul'dan tedarik edilerek gönderilmesi veya mahallince satın alınmasına izin verilmesi istenmiştir.¹⁷

Aynı yazışmalarda Ordu kazasındaki ihtiyaç sahibi çiftçiler için de belirli miktar mısırın bilahare geri alınmak üzere dağıtılması istenmiştir. Bunun üzerine hükümet Ziraat Bankası şubelerinin ziraatçıların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla tesis edildiğini belirterek ihtiyaç sahibi çiftçileri bu banka şubelerine yönlendirmiştir.¹⁸ Mithat Paşa'nın Tuna valiliği zamanında çiftçiye az faizle kredi vermek düşüncesiyle oluşturulan, 1883 yılında yapısında değişiklik yapılarak adı Menafi Sandığı'na dönüştürülen¹⁹ Memleket Sandıkları 1888 yılı itibarıyla lağvedilmiş ve yerine Ziraat Bankası teşkilatı kurulmuştur.²⁰ Hükümet ziraatçıların bu banka şubelerinden istifade etmesini istiyordu. Bunun için borç alabilecek durumda olan ziraatçıların biriken emlak ve arazi vergi borçlarının yeniden düzenlenmesi yoluna gidilmiş ve çiftçilere borçlarını seneden seneye taksitli olarak ödeme kolaylığı sağlanmıştır. Ordu kazasında bu karar doğrultusunda gerekli izinlerin verilmesi ve mümkün olan kolaylığın gösterilmesi kararlaştırılmıştır. Aynı şekilde Çarşamba, Ünye, Fatsa ve

17 *BOA, DH.MKT.*, Nr. 351/ 42, (8 Ramazan 1312/ 8 Mart 1895); *Babıali Evrak Odası (BEO)*, Nr. 587/ 43967, (17 Şubat 1310/ 1 Mart 1895); Osman Doğan, *Tarih Boyunca Ünye*, Samsun 2003, s. 272-274.

18 *BOA, BEO*, Nr. 587/ 43967, (13 Ramazan 1312/ 10 Mart 1895); *BEO*, Nr. 587/ 43978, (19 Ramazan 1312/ 16 Mart 1895).

19 Bünyamin Duran, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Türkiye Tarımındaki Gelişmeler (1870-1914)", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*, Ankara 1990, s. 327.

20 Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara 1994, s. 160.

Samsun kazalarında ihtiyaç sahibi çiftçiler için de bu yolun takip edilmesi Trabzon vilayetine bildirilmiştir. Bu dönemde hükümet bazı vilayetlerin merkeze hakiki derecesinden fazla ihtiyaç bildirdiğini tespit ettiğinden Trabzon vilayetinin bildirimlerinin de gizli bir şekilde defterdarlıktan sorulmasına karar verilmiştir.²¹

Bir süre sonra Trabzon vilayet idarecileri merkeze çektikleri telgraflarla Ziraat sandığından daha fazla çiftçinin faydalanabilmesini sağlamaya çalışmışlardır. Bu telgraflarda genel olarak Çarşamba, Ünye, Fatsa, Ordu, Giresun ve Samsun merkez kaza halkından 50-200 kuruş kıymete sahip arazisi olan ziraatçıların Ziraat sandığından borç alabilmek için nizamına uygun şekilde kefil ve teminat gösterebildikleri ancak bu durumda olmayanların Ziraat sandığından yararlanamadıkları ifade edilmiştir. Bu durumda birçok düşkün vaziyette insanın ot kökleri toplayıp yiyerek hayatta kaldıkları dile getirilmiştir. Bu durumdakilerin birbirlerine kefil olarak ziraat sandıklarından borç alabilmesi ya da 80 bin İstanbul kilesi (3.794.720 kg.) mısırın tedarik edilerek karşılığı ileride alınmak üzere bunlara verilmesi talep edilmiştir. Konuyu ele alan hükümet sözü geçen kazalarda hububata ihtiyaç duyduğu belirtilen çiftçiler içinde Ziraat Bankası şubelerini usulünce temin ederek borç alabilecekler bir tarafa bırakıldığında muhtaç vaziyette olan çiftçilerin sayısının azalacağı, bu durumda da 200 bin kuruşluk mısırın dağıtılmasının yeterli olacağı kararına varmıştır. Bunun üzerine Trabzon vilayetine yalnız muhtaç durumda olan çiftçilere kefaletle bağlanmak ve bedeli hasat mevsiminde ödenmek kaydıyla mahalleri emvalinden 200 bin kuruşa kadar akçe sarf edilerek tohumluk mısır satın alınıp dağıtılması bildirilmiştir.²² Yani bu defaki kuraklık sonrasında yaşanan hububat sıkıntısı da hükümet yardımıyla atlatılmaya ve çiftçiler rahatlatılmaya çalışılmıştır.

Çarşamba ve çevresi XIX. yüzyılın son döneminde bölge halkı için hayati önem taşıyan mısır üretimini etkileyen kuraklık sonrasında açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Net bir rakam tespit edilememekle birlikte resmî yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla bir kısım halk açlıktan bir kısmı ise yabancı otlarla beslenmekten hayatlarını kaybetmiştir. Mahallî idareler öncelikle hükümetten yardım alarak bölge halkına hububat dağıtmak suretiyle sıkıntıyı gidermeye çalışmıştır. Bölgeden gelen talepler tamamen karşılan-

21 *BOA, BEO*, Nr. 587/ 43967, (13 Ramazan 1312/ 10 Mart 1895); *BEO*, Nr. 587/ 43978, (19 Ramazan 1312/ 16 Mart 1895).

22 *BOA, BEO*, Nr. 597/ 44703, (26 Mart 1311/ 7 Nisan 1895); *MV.*, Nr. 84/ 21, (12 Şevval 1312/ 8 Nisan 1895).

mamakla birlikte imkânlar ölçüsünde mısır tedarik edilerek dağıtılmış ve halkın sıkıntısı hafifletilmeye çalışılmıştır. Diğer bölgelerde kuraklık sonrasında yaşanan kıtlık sebebiyle görülen göç olayına en azından bu dönemde Çarşamba ve çevresinde rastlanmamıştır.²³ Hububat sıkıntısı yaşandığı dönemde Çarşamba kazasıyla sınırlı olmak kaydıyla mısır ihracını yasaklama kararı alınmıştır. Vilayet idarecilerinin yasağın liva geneline teşmili ve mısır dışında ürünleri de kapsamı yönündeki girişimlerini ise hükümet ticareti sekteye uğratar düşüncesiyle onaylamamıştır.

23 Kuraklık sonrasında yaşanan kıtlık gibi olumsuzluklar kuraklığın görüldüğü bölgeden halkın başka yerlere göç etmesine sebep olabiliyordu. 1853'te Tunus'tan bu sebeple 1800 kişi Trablusgarp'a göçmüştü. Yine 1865'te Bosna-Hersek'te görülen kuraklık sonrasında da bir kısım halk başka bölgelere göçmüştü. (Erler, s. 124-128).